

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl : 1970

Cilt : XVIII

Yayın Komisyonu:

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY (*Dekan*)
Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN
Prof. Dr. İ. A. ÇUBUKÇU
Doç. Dr. İ. CERRAHOĞLU
Doç. Dr. M. HATİBOĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ATAY

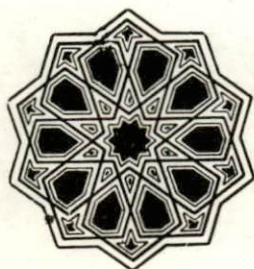
Yıl : 1970

Cilt : XVIII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

YIL : XVII

YIL : 1970

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA 1972

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'an ve Hadis'te Aile Planlaması</i>	1
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Sufyân b.Sa'id es-Sevri ve Tefsiri</i>	23
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Ebi Hâtim ve Tefsiri</i>	35
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Bergson'da Şuur Halleri ve Zaman</i>	47
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbahîlik ve Batnîlik</i>	67
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Allah'ın Halifesi : İnsan</i>	71
J. SCHACHT, "Peygamberin Sünneti" Tabiri Hakkında (çev. Mehmet S. HATİBOĞLU)	81
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Üç Müfessir Bir Tefsir</i>	85
Dr. Abdülkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Maslahat ve Mefsedet Anlayışı</i>	105
Osman KESKİOĞLU, <i>Muhammed Abduh</i>	109
M. Turhan ÖZDEMİR, <i>Goethe'nin Şiirinde Hz. Muhammed</i>	137
Prof. Dr. Fuad KÖPRÜLÜ, <i>İslâm Şüfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Te'siri</i> (çev. Yaşar ALTAN)	141
Dr. Halil CERR, <i>Farabî Füsüs'ül Hikem'in Yazarımıdır</i> (çev. Kifayet ÖZAYDIN)	153
William P. ALSTON, <i>Din</i> (çev. Günay TÜMER)	163
Muhammed KAFAFİ, Ph. D., <i>Abū Sa'id Muhammad B.Sa'id Al-Kalhâtî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu</i> (çev. Ethem Ruhi FIĞLALI)	177
Claude CAHEN, <i>Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri</i> (çev. İsmet KAYAOĞLU)	193
 <u>Kitap Tanıtma :</u>	
<i>Mukârenetu'l-Edyân</i> , (Günay TÜMER)	203
<i>Bibliyografya</i> , (Dr. Abdülkadir ŞENER)	223
<i>Tabiat'ud-Da'vet-il-Abbasiyye</i> , (Mustafa FAYDA)	227

ÜÇ MÜFESSİR BİR TEFSİR

Dr. SÜLEYMAN ATEŞ

1- *Necmu'd-din Kübrâ, Ebu'l-cennâb Ahmed ibn'Ömer ibn Muḥammed al-Ḥivakî (540-618/1145-1221)*

Zahid, takva sahibi, zâhir ve bâtin ilimlere vâkıf bir bilgindi. Henüz küçük yaşında medresede akranından üstün olduğundan kendisine "aṭ-Ṭâmetu'l-Kubrâ" unvanı verilmiş, sonradan aṭ-Ṭâmetu'l-Kubrâ kaldırılmış, al-Kubrâ kalmıştır. Çok yer dolaşan Necmu'd-din Kübrâ, birçok kimselerden feyz almıştır. Mekke'de Muhammed ibn Mübarek'ten, İskenderiye'de Ebu Tahir Selefî ve Ebu'd-Ḍiyya Bedru'd-din 'Abdullah al-Ḥaddâdî'den, İsfahan'da Ebu'l-Mekârim Ahmed ibn Muḥammed al-Labbân ve Ebu Sa'îd Ḥalîl ibn Bedr ar-Râzî'den, Neysabur'da Ebu'l-Ma'âlî al-Fârâvî'den ve daha birçok kimselerden hadis dinlemiş, büyük bir hadisçi, usul ve furu'u kendinde top-layan bir bilgin olmuştur. İmam Faḫri Razi kendisiyle görüşmüş ve faziletini itiraf etmiştir¹.

Şeyh İsmail al-Kasrî'den Nehrecuriye hırkasını ve teberrüken Şeyh Ebu Nasır 'Ammâr ibn Yasir'den Söhreverdîyye hırkasını giyen Necmu'd-din Kübrâ'ya tasavvufî riyazetlerinde çok şeyler açılmış, bu terakki sonunda o, mutasavvıfların lideri olmuş, her taraftan kendisine müritler akın etmiştir. Hattâ Celâleddin Rumi'nin babası Mevlâna Bahau'd-din Veled'in de onun müritlerinden olduğu hakkında bir irvayet vardır².

Şafîî mezhebine bağlı olan Kübrâ, seyahatlerinden sonra Harizm'e yerleşti, çok saygı gördü, gariplerin barınağı oldu³. Şöhreti Cengiz'in de kulağına gitmişti. Cengiz orduları Harizm diyarını istilâya başladığı sırada Cengiz tarafından bu saygıdeğer zata bir imtiyaz verilmek istenmiş, ordularının teca-

1 Şezerât, V, 79; 'Aynu'l-Hayât önsözü, varak I, Damad, No. 153.

2 Şezerât, V, 79; Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 171, dip Not: 21, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1966.

3 Sübkî, Tabakat, V, 11; Şezerât, V, 79-80.

vüzüne uğramaması için başına bir alâmet koyması, bu suretle hem kendisinin, hem de taraftarlarının kurtulacağı tavsiye edilmiş ise de dindaşlarının Cengiz askerleri tarafından zalimce öldürüldüklerini görüp duran Necmu'd-din Kubrâ, bu teklifi kabul etmemiş, Cengiz ordularının çekilip gitmesinden başka bir şeye razı olamayacağını söylemiş ve nihayet 618(1221) de harb meydanına atılarak birçok kahramanlıklar gösterdikten sonra şehid olmuştur¹.

Eserleri arasında Uşulu'l-‘Aşara, Risâlatu't-‘Turuk, Risâlatu'l-‘Hâ'ifi'l-Hâim min Lavmati'l-Lâim, Sirru'l-‘Hads, Tavâli‘u't-Tanvîr, ‘Aynu'l-‘Hayât fi Tafsîri'l-‘Kur'an, Favâtihu'l-Cemâl vs. vardır².

Tefsiri :

Necmu'd-din Kübra, on iki ciltlik bir tefsir yazmıştır³. Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi, 153 numarada kayıtlı bulunan ‘Aynu'l-‘Hayât adlı bir ciltlik hacimli tefsir, Necmu'd-din Kübrâ'ya atfedilir.

Çeşitli nüshalarda bu tefsirin başka adlar aldığını görüyoruz. Damad İbrahim'de ‘Aynu'l-‘Hayât iken Halet Efendi 18, Kılıç Ali 92, Murat Buharî 12, Hasan Hüsnü 37 numaradaki nüshalar Bahru'l-‘Hağaiğ adını almıştır. Bazı nüshalar da at-Ta'vilâtu'n-Nacmiyye adını taşır. Halet Efendi nüshasında birinci varakta Bahru'l-‘Hağaiğ-i Hz. Necmü'din ar-Râzî kuddise sirruhu's-sâmî derken hemen bunun altında hâzâ't-Tafsîru'l-musammâ bi‘Aynu'l-‘Hayât li'ş-Şayh al-‘Allâme, al-Muğakkik... Necmu'd-din Kubrâ deniyor. Bundan anlaşılıyor ki nüshaların hepsi de aynı tefsirdir.

Meier, bu eser hakkında Der Islam dergisinin 24 üncü sayısında bir yazı yazmıştır. Bu yazıda şöyle diyor: “Kübra metninin sonunda verilen bilgiye göre Necmu'd-din Kubrâ, 51 nci surenin 17-18. âyetine kadar gelmiş orada vefat etmiştir. Dâye Va'n-nacmi (53 ncü sure)den başlayarak sonuna kadar bir ciltlik zeyl yazmıştır. 51 den 53 ncü sureye kadar olan boşluğu müteaddid kimseler yazdığından veya müstensihler elinde değişip insicamsızlık meydana geldiğinden ‘Alâu'd-Davla Simnâni tekrar 51 in 17 inci âyetinden başlayarak yeni bir zeyl yazmıştır. Kubrâ metni ve onun Dâye tarafından yapılan zeyli Bahru'l-‘Hağaiğ va'l-Ma‘ânî fi Tafsîri's-Sab‘i'l-Maşâni adını alır.”⁴

1 Aynı eserler; ‘Aynu'l-‘Hayât önsözü, varak 1; Ömer Nasuhi Bilmen, B. Tefsir Tarihi, V. 319-20.

2 Hadiyyatu'l-‘Ârifin, I. s. 90.

3 Şezerâtu'z-Zeheb, V, s. 79.

4 Meier, Der Islam, yıl 1937, XXIV, 10-15.

Prof. Zehebî, bu eseri, at-Ta'vilâtu'n-Nacmiyye adı altında inceler, Necmu'd-din Kübrâ'dan hiç bahsetmez. Bu incelemesini, Kahire Dâru'l-Kutub al-Amîriyya, 26 numarada bulunan 5 ciltlik yazma nüshaya dayandırmıştır. 51 inci Surenin 17-18 inci ayetlerine kadar Necmu'd-din Dâye'nin yazdığını, sonunu da Simnânî'nin tamamladığını söylüyor¹. Ömer Nasuhi Bilmen ise Te'vilât-i Necmiyye'yi Necmu'd-din Kübrâ'ya mal ediyor².

Bizim kanaatimiz odur ki Necmu'd-din Kübrâ'nın yazdığına işaret edilen 12 ciltlik tefsir mevcut değildir. Damad İbrahim Paşa 153 numaradaki nüsha, Kübrâ'nın 'Aynu'l-Ḥayât adlı tefsiri diye gösterilir. Müstensih, birinci varakta Kübrâ'nın biografisini, tefsiri tamamlayamadığını, kendi yazdığı tefsirin 9 cilt olduğunu, talebelerinden birinin bir ciltlik zeyl yazdığını, bu tilmizin Necmu'd-din Dâye olduğunu söylüyor³. Bir kere kaynaklar, Kübrâ' tefsirinin 12 cilt olduğunu söylüyorlar⁴. Halbuki bu tefsir dokuz cilttir. Demek ki Kübrâ'nın değildir. Sonra aynı nüshada Zariyat Suresinin 18 inci ayetinden sonra « انتهى المصنف الى هنا وتوفى رحمه الله تعالى وكله نجم الدين دايه » Musannif buraya gelip vefat etti, Necmu'd-din Dâye tamamladı” denilirken birkaç satır sonra Zeylin mukaddimesinde yazarın 'Alâu'd-Devle Simnânî olduğu anlatılıyor: « قال الشيخ العالم القطب مظهر الحق ... ابوالكارم احمد بن محمد بن احمد البيا بانكي المعروف بعلاء الدولة السماني » Bu zeyl, Hayri Abdullah Efendi (Süleymaniye)de 'Alâu'd-Devle'nin müstakil bulunan Necmu'l-Kur'an ve Te'vilât-i Necmiyye adlariyle anılan eserinin aynı olduğu gibi yine Kübrâ tefsirinin Hacı Mahmud Efendi 233 numaralı nüshadaki zeylin de aynıdır. O nüshada zeylin, Simnânî tarafından yapıldığı söylenmektedir: “Musannif buraya geldi, vefat etti. Sonunu şeyhin tilmizi 'Alâu'd-Devle tamamladı. Allah her ikisine ve hepimize rahmet etsin”.

Süleymaniye Kütüphanesi kısımlarına ait kataloglarda 'Aynu'l-Ḥayât Kübrâ'ya, Bahru'l-Ḥaḳâik Dâye'ye atfedilir. Halbuki 'Aynu'l-Ḥayât, Bahru'l-Ḥaḳâik'in bir özetidir. Bahru'l-Ḥaḳâik'te hem zahir, hem batın mana üzerinde durulur. 'Aynu'l-Ḥayât'ta zahir manalar ayıklanmış, yalnız batın manalar kalmıştır. Eser aynı eserdir. Sonra aynı eser bazı yerde 'Aynu'l-Ḥayât, bazı yerde Bahru'l-Ḥaḳâik diye gösterilmiş, birbirine karıştırılmıştır.

Bahru'l-Ḥaḳâik'in, Necmu'd-din Dâye'ye aid olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü Selim Ağa'daki nüshada tefsirin Dâye'ye aid olduğu tasrih edil-

1 Zehebî, at-Tafsir va'l-Mufasssırın, III. 59-65.

2 Ömer Nasuhi Bilmen, B. Tefsir Tarihi, IV. 319-20.

3 Bkz. 'Aynu'l-Ḥayât, I. varak.

4 Şeżerât, V. 79.

miştir. Murat Buhari'deki nüshanın birinci varakında da Tafsiru Necmi'din Dâye al-Musammâ bi Hâkaik'l-Hâkaik deniyor. Yarım olan bu nüsha, En'am suresine kadardır. Kılıç Ali nüshasında Tafsiru Hâkaiki'l-Hâkaik li Dâye cümlesi vardır. Büyük boy 567 varak olan bu nüsha, öteki nüshaları tutar.

Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesi No. 37 de bu eserin çok önemli bir nüshası mevcuttur. Öteki nüshaların aynı olan bu nüsha, Abdül-Melik ibn Muhammed ibn Muzaffer tarafından 647 tarihinde müellifin kendi el yazması nüshadan istinsah edilip başından sonuna kadar müellife okunmuştur. Hangi meclislerde ve kimlerin, nereden nereye kadar şeyhten dinledikleri yazılan bu nüsha sonunda sema'nın sıhhatine dair müellifin kendi el yazısı ile şu icazeti vardır: « صح السماع و النقل حرره الفقير ابوبكر محمد بن شاهوار الاسدي » Sema ve nakil sahihtir. Bunu fakir Ebubekr Muhammed ibn Şâhâvâr al-Asadî ar-Râzî, 650 yılı Muharrem'in 17 inci günü yazdı”.

Bu nüshadan anlıyoruz ki Dâye tefsirinin adı Bahru'l-Hâkaik va'l-Ma'âni fi Tefsîri'l-Çur'ani va's-Sab'î'l-Maşani'dir. 332 varak olan nüsha, kahve rengi bir nesihle yazılmıştır.

Baş: الاول من كتاب بحر الحقائق والمعاني في تفسير القرآن والسبع المثاني تأليف الشيخ العالم الرباني نجم الدين ابوبكر الرازي صاحب المرصاد رحمة الله عليه

تم تفسير الجزء الاول والثاني من كتاب بحر الحقائق والمعاني في تفسير السبع المثاني. وقع الفراغ من كتاب انتساخه في يوم الا ربعا حادي ربيع الاول لسنة سبع واربعمائة بمدينه تستر على يد العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه عبد الملك بن محمد مظفر الطا... التستري والحمد لله رب العالمين

İfadeden anlaşıldığına göre müstensih eseri 647(1249)de yazıp bitirmiş, 647-50 arasında müellife okumuş ve 650 de müelliften icazet almıştır.

Müfessirimiz, tefsirin mukaddimesinde seyahatlerinden bahsetmekte ve en çok istifade ettiği dört şeyhini saymaktadır. Bu dört şeyhten ikincisi olarak gösterdiği Kübrâ'dan şöyle bahsediyor: والشيخ الثاني فالامام الرباني والشيخ النوراني وشيخي وشيخي مقتدى العالم بالحق حجة الله على الخلق ابوالجناب احمد بن عمر بن محمد بن عبد الله الخيوي الملقب بالنجم الكبرى قدس الله روحه واكثر فتوحه. كان شيخني في الصحبة والسماع والرواية استشهد في خوارزم في الوقعة التاتارية في شهر سنة سبع او ثمان عشرة وستمائة: İkincisi rabbânî imam, nurlu şeyh, şeyhim ve şeyhimin şeyhi, âlemi Hakk'a götüren lider, Allah'ın yaratıklarına hücceti, Ebu'l-Cennâb Ahmed ibn 'Omar

ibn Muḥammed ibn ‘Abdillāh al-Ḥivāḳī al-Mulaḳḳab bi'n-Nacmī'l-Kübrā Allah ruhunu takdis etsin, manevî futuhatını çoğaltsın. Sohpette, sema'da ve rivayette şeyhim idi. 617 veya 618 yılı aylarında Tatar vakasında Harizm'de şehidoldu.”¹

Açıkça görülüyor ki tefsir Dâye'nindir, Necmu'd-din Kübrâ'nın değildir. Dâye kendinden önce bu manada tefsir yazanlara işaret etmiştir. Kübrâ'dan hiç bahsetmediğine göre demek ki onun böyle bir tefsiri yoktur. Olsaydı muhakkak hocasının bu tefsirinden bahsetmeyi ihmal etmezdi.

Dâye, tefsirin 10. varakında : “وسميتہ بحر الحقائق والمعاني في تفسير السبع المثاني” cümlesiyle tefsirinin adını koymuştur. O halde bu tefsirin asıl müellifi olan Dâye'den ve onun metodundan bahsetmemiz gerekecektir.

2- Necmu'd-din Dâye, Ebubekr ibn ‘Abdillāh ibn Muḥammed ibn Şāhāvâr al-Asadî ar-Râzî (654/1256):

Dâye lakabıyla anılan müfessirimiz, Necmu'd-din Kübrâ'nın mürididir. Necmu'd-din Kübrâ, onun terbiyesini şeyh Mecdu'd-din'e havale eylemiştir. Tefsirinin önsözü, hayatı hakkında bize ışık tutmaktadır:

Müfessirimiz bu önsözünde, 599 da Rey'den sefere çıktığını, Şam'a, Mısır'a, Hicaz'a, Medine'ye gittiğini; oradan Irak'a, Horasan'a geçtiğini, Harizm'de yıllarca kaldığını, tekrar Irak'a dönüp Irak memleketlerini dolaştığını, Azerbeycan'a geçip oraları gezdiğini, hadis ve tefsir dinlemek için tekrar Horasan'a geldiğini ve Horasan'da senelerce kaldığını, sonra Irak'a gittiğini, oradan Hicaz'a gidip döndüğünü, mel'un tatarların 617 saldırılarına kadar Irak'ta kaldığını, bu saldırı üzerine Irak'tan Erbil, Musul ve Diyarbakır'a geçtiğini, Rum memleketlerini gezip bir müddet kaldığını² yazar. Anadolu'da Konya'ya uğramış, Sadru'd-din Konevi ve Celâlu'd-din Rumî ile görüşmüştür. Rivayete göre üçü bir mecliste bulunduğu sırada namaz vakti gelmiş, Konevi ve Celâlu'd-din Rumî imamlığa Dâye'yi geçirmişler. Necmu'd-din Dâye, her iki rek'atte de “قل يا ايها الكافرون” suresini okumuş. Namazdan sonra Mevlâna Celâlu'd-din, şaka olarak Sadru'd-din'e: “Zahir budur ki birini sizin için birini bizim için okudu” demiştir.

1 Bahru'l-Ḥaḳaiḳ, varak 4a-b, Hasan Hüsnü Paşa, No. 37.

2 Aynı eser, varak 3a, 4b.

Necmu'd-Dâye, daha sonra Kayseri'ye gelip Mirşadu'l-İbad minâ'l-Mebbe'i ilâ'l-Ma'âd¹ adlı eserinin telifine başlamış ve bunu 627(1229)de Sivas'ta tamamlamıştır.

Anadolu'dan tekrar Azerbaycan'a geçmiş, oraları dolaşmış, garip olaylara şahid olmuş, Tiflis'in fethini müteakip Tiflis'e gelmiş, Arrân, Azerbaycan, Irak, Fars, Huzistan ve öteki Arap ve acem şehirlerini dolaşmış, buralarda zamanının önderi olan birçok rasih bilginlerle görüşüp onlardan istifade etmiştir. En çok faydalandığı dört bilgin vardır ki bulardan birincisi Mecdî lakabıyla şöhret bulan Şeref ibnu'l-Muayyad ibn Ebî'l-Feth al-Bağdâdî; ikincisi Necmu'd-din Kubrâ; üçüncüsü Şihabu'd-din Ebu Hafs 'Omar as-Söhreverdî'dir. Bu zat, Dâye'nin, hırka giyip icazet aldığı şeyhidir, onun terbiyesinde yetişmiştir². Bunlardan başka daha beşyüz kişiden istifade etmiştir³.

Dâye 654 de vefat etmiştir. Vefat ettiği yer iyi bilinmiyor. Bağdad'da bir kabristan kendisine nisbet edilir ama bu kesin değildir⁴.

Dâye'nin Menârâtü's-Sâirin, Risâlatu'l-Âşîk va'l-Ma'şuk, Sulûku Arbâbi'n-Ni'am, Siracu'l-Kulûb, Hasratu'l-Mulûk, Tuhfatu'l-Habîb gibi eserleri vardır⁴.

a) Tefsirdeki metodu ve görüşleri :

Dâye, Bahru'l-Hâkâik va'l-Ma'ânî'nin mukaddimesinde bazı manalara işaret eder ve der ki : فافهم جداً وانتم فان هذه المعاني والحقائق درر يتيمة عديمة فافهم جداً وانتم فان هذه المعاني والحقائق درر يتيمة عديمة : İyi anla ve bunu ganimet bil. Zira bu manalar ve hakikatler eşi bulunmaz incilerdir. Bunları kırk senelik dalgıçlık ile Kur'an denizinden çıkardım."

Müfessir, Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in ahlâkı olduğunu; şimdiye kadar bütün ince manaları ihtiva eden bir kitap yazılmadığını; ancak Süleimînin Hâkâik adlı tefsirinin bulunduğunu; bunun da her surenin bazı âyetlerine dair rasih bilginlerin tefsirlerinden ibaret olduğunu; Kuşeyrî'nin özet bir kitap telif ettiğini; Gazzalî'nin de İhya'da bu anlamdan bir parça zikrettiğini; bu

1 Bu eserin bir nüshası As. 2065/9 da vardır. Bu eser, Karahisar'lı Kasım ibn Muhammed tarafından 825 (1421-22) de Sultan Murat II adına İrşadu'l-Murid ilâ'l-Murad adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

2 Bahru'l-Hâkâik, Mukaddime, varak 3a-4b.

3 Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 173; Nefehâtü'l-Üsn tercemesi, s. 421-22.

4 'Omar Rıdâ Kaşhâle, Mu'cemu'l-Muellifin VI, 122, Dimaşk, 1378/1958.

tefsircilerin çoğunun al-Hâris ibn Esed al-Muḥāsibî ve Ebu Ṭalip al-Mekki'nin kitaplarından naklettiklerini; fakat bunların çok muhtasar olduğunu yazar¹.

Müfessire göre nakle dayanan tefsirin erbabı olduğu gibi hakikatler tefsirinin de erbabı vardır, bu herkese açılmaz. Göremiyenler bunu inkâr ederler. Çünkü onları mal ve mülk sevgisi kaplamıştır: “Ben de öyle idim. Nihayet Allah bana hidayet etti de Harizm’de al-Macd al-Bağdâdî lakabıyla anılan Ebu Sa‘îd Şeref ibnu’l-Mu‘ayyad’ın huzuruna çıktım. Beni sıkı bir imtihandan sonra kabul etti. Zikir telkin edip beni erba‘inlere soktu. Mücahedeye devam ettim. Nihayet müşahedeler semeresini verdi. Gayb rüzgârı esti, bulutlar gitti, gök açıldı, perdeler kalktı, kalb aynası karanlık nefis karşısından uzaklaştı, bir tarafı ruh semasına düştü, tanrılık nurunun yıldızını gördü, “*Bu benim Rabbim*” dedi. Sonra kalb aynası ruh nurunun karşısına geldi, ayı parlak gördü, fecri sadık oldu, mutluluk güneşi kulluk göğünden göründü, güneşi daha parlak gördü. Onun ışığı, kalb nurunun aksi vasıtasıyla arziyyet ile nitelenmiş bulunan karanlık nefis üzerine düştü, “*Arz rabbının nuriyle aydınlandı*”² ve makam, “*Allah göklerin ve yerin nurudur*”³ sırrından alınan tanrılık nurlarıyla aydınlandı. Sonra hüviyet kapısı açıldı....”⁴

Müfessir, bu önsözde zâhir ve bâtın hakkında bulunan çeşitli görüşleri sıraladıktan sonra tefsir ve tevil arasındaki farka temas eder ve der ki: “Gayem, bu kitabın tefsir ve tevilde tam; şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerini içeren; okuyucuyu öncekilerin ve sonrakilerin tasniflerine muhtaç bırakmayan bir eser olmasıdır. Çünkü ben tefsir imamlarının tefsirlerinde zikrettikleri şeylerin büyük bir kısmını bu esere aldım. Özellikle bu bapta önder, Kur’an ilimlerinde bir deniz olan Ebu İshâk Ahmed ibn Muhammed ibn İbrahim aş-Şa‘lebi’nin tefsirindeki bilgileri aldım...”⁵. İfadeden anlaşıldığı gibi bu tefsirin asıl kaynağı, Şa‘lebi’nin al-Kaşfu va’l-Bayân’ıdır. Zaten müfessir, ondan parçalar alır, onun mukaddimesinden bir parçayı da kendi mukaddimesinde zikretmiştir⁶.

İşari tefsirlerde öncekilerin sözlerini nakleder, kendi kalbine doğan ilhamları ve kendi müşahedelerini peşinden getirir. Hasılı müfessir, bu tefsire dünyevî ve uhrevî şeylerin hepsini kaydederek Kur’an’ın raḥb ve yabisini

1 Baḥru’l-Ḥaḳâik, 3a-4b.

2 Zümer Suresi: 69.

3 Nur Suresi: 35.

4 Dâye, Baḥru’l-Ḥaḳâik, varak 6b-7a.

5 Varak 9a, b.

6 Varak 9b-10a.

(yaşını kurusunu) tamamen açıkladığını söylemektedir. Kanaatine göre burada dünya ve âhiret toplanmıştır. Dil bakımından edebî bir üslûp kullanmış, tefsirine şiirlerle şahid getirmiştir. Önce âyetin dil ve ıstılah bakımından manasını vermiş, sonra “و الإشارة في تحقيق الآية” diye batını manaya geçmiştir. Tefsirde hep leţâif halleri ve fena teması hakimdir.

b) Tefsirinden örnek :

ان في خلق السموات و الارض و اختلاف الليل و النهار لآيات لقوم يعقلون

Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün değişmesinde düşünen bir kavim için âyetler (deliller) vardır.”¹ âyetinde: “و اختلاف الليل و النهار اي تما قيهما في الذهاب و المجيئ . و الاختلاف الافتعال من خلف يخلف خلوفا يعنى ان « . Gecenin ve gündüzün ihtilâfı, gidip gelmede birbirini takibetmeleridir. İhtilâf, iftial babındandır. Halefe yahlufu hulûfen’den gelir. Yani ihtilâfta biri gittiği zaman diğeri onun yerine gelir demektir” diye dil bakımından giriyor, şer’î manayı veriyor ve: « و الإشارة في تحقيق الآية : Âyetin hakikatindeki işaret ise...” diye başla-
yıp tasavvufi mana üzerinde duruyor:

“Âlem, içindekilerle beraber insana tabi olarak yaratılmıştır. Çünkü âlem, Hakk’ın âyetlerinin mazharıdır (aynasıdır). Bundan dolayı Allah: “*Ben insanları ve cinleri başka değil, sadece bana ibadet etsinler diye yarattım*” buyurmuştur. Yani beni bilsinler diye yarattım. Eğer bilmek için olmasaydı insanı yaratmazdı. Ve insan olmasaydı âlemi yaratmazdı. Nitekim Peygamber (S.A.V.)e buyurmuştur: “*Sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım*”. Sanki bütün âlem, Hakk’ın cemal ve celâlinin görünmesi için bir aynadır. İnsan ise bu âlem aynasında cemal ve celâl âyetlerini görendir. İnsanın kendisi de bir aynadır. Ondan âlem, ve âlemde görünen (yani Allah) görünür. Nasıl ki Allah buyurmuştur: “*Nefislerinizde de âyetler vardır, görmüyorAmusunuz?*”² İşte bu, “*Nefsini bilen tanrısını bilir*” sözünün gerçeğidir. Zira insanın nefsi, rabbının cemalini aynasıdır. Rabbının cemalini âlem aynasında ve kendi nefsinin aynasında görececek kimse yoktur. İnsan ancak Hakk’ın göstermesiyle görür. Nasıl ki O buyurmuştur: “*Onlara âyetlerimizi âfakta ve kendi nefislerinde göstereceğiz*”³. Ey miskin anla ve kendi kadrini bil ki Rabbinin kadrini de bilesin. Göklerin ve yerin ve bunlar arasındakilerin, insanın yaratılışına tabi

1 Âli ‘İmran Suresi: 190.

2 Zariyat Suresi: 21.

3 Fussilet Suresi: 53.

sifatlarını değiştirerek, onu Allah'ın taatine yönelterek, O'nun yolunda mücahede sevk ederek nefis kâfirleriyle, onun sıfatlarıyla mücahede ediniz. Zira o seni Allah'tan gizliyor. "وليجدو فيكم غلظة" Yani sizde nefsi yok etmek hususunda doğru bir azimet olsun. Onun şehvetlerini, lezzetlerini, hoş gördüğü şeyleri terk ederek, onun arzu ve hevâsiyle çarpışarak, onu Hakk'ı aramağa sevk ederek yok etmeğe çalışınız. «واعلموا ان الله مع المتقين» Vusul cezbeleriyle O'na kavuşmakla O'ndan başkasından korunsunlar.”¹

“وقال نوسة في المدينة ملك: Şehirde birtakım kadınlar: “Vezirin karısı kölesinin olmak istiyormuş; sevgisi bağrını yakmış; doğrusu biz onu apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz” dediler. Kadınların kendisini yermesini işitince, onları davet etti; koltuklar hazırladı, geldiklerinde her birine birer bıçak verdi. Yusuf'a yanlarına çık dedi. Kadınlar Yusuf'u görünce şaşırıp ellerini kestiler ve dediler ki Allah'ı tenzih ederiz, bu insan değil, yüce bir melektir”². Âyetlerinde şöyle diyor: “Burada nisve ile ceset şehrinde bulunan behimiyeden nefsanî beşeriyet sıfatlarına, seb'iyeye sıfatlarına ve şeytânî sıfatlara işaret ediyor. “Vezirin karısı” dünyadır. “Kölesinin olmak istiyor” kölesini arzu ediyor ki o da kalbdır. Kalb, başta terbiye için dünyaya muhtaç olduğundan onun kölesidir. Fakat kalb kemal bulup beşeriyet kirinden temizlenince yalnız Allah'ı bakmaya lâyık gördü. Rab ona tecelli etti. Kalb, Rabbin cemal ve celâl nuriyle aydınlandı. Bu defa her şey ona muhtaç oldu. Dünya bile ona secde etti. “Sevgisi bağrını yakmış” yani dünya onun üzerinde Hakk'ın cemal eserlerini görünce onu şiddetle sevdi. Beşeri sıfatlar kadınlarına bile kalb Yusufunun cemalini görmek mümkün olmayınca dünyayı, onu sevdiğinden dolayı ayıplamağa başladılar, dediler ki: “Biz onu ap açık bir sapıklıkta görüyoruz”. “Onların kendisini yerdüğünü işitince” Dünya Zeliha onların kendisini ayıplamak hususundaki mekrini işitince “Onları davet etti” sıfatları gönderdi “Onlara koltuk hazırladı” Her sıfat için uygun bir yemek hazırladı. “Her birine bir bıçak verdi” Bu, zikir bıçağıdır. “Ve dedi” Dünya Zeliha, kalb Yusuf'una “Onlara çık” dedi. Bu, kalb hallerinin beşeriyet sıfatlarına galebesine işaretler. “Onlar Yusuf'u görünce” onun cemalini ve olgunluğunu görünce “Onu büyülttüler” o cemalin beşer cemali olduğundan hayrete düştüler “Allah'ı tenzih ederiz bu beşer değildir”, bu beşer cemali olamaz “Bu ap açık bir yüce meliktir”, bu ancak üstün bir melikin cemalidir. Bu da Allah Taâlâdır. ملك i kesre ile okuyanın kıraatine göre”³.

1 at-Tafsir va'l-Mufasssirin, III. 63.

2 Yusuf Suresi: 30-31.

3 at-Tafsir va'l-Mufasssirin, III. 63-64.

«وحشر لسلطان جنوده من الجن والانس والطير فهم يوزعون حتى اذا اتوا على مادي النمل قالت نملة ... : Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan olan askerleri toplandı. Hepsi toplu olarak gidiyorlardı. Karıncaların bulunduğu vadiye geldikleri zaman bir karınca: “Ey karıncalar, yerlerinize girin ki Süleyman ve askerleri farkına varmadan sizi çiğnemesinler” dedi¹. Âyetlerinde şöyle diyor: “وحشر لسلطان جنوده” Yani şeytanî sıfatı “والانس” yani nefsanî sıfatı, “والطير” yani melekî sıfatı, Bunlar haşrolundu, “فهم يوزعون” beşeri tabiatlarından dağıldılar ki kalb Süleymanına itaat etsinler. «حتى اذا اتوا على وادي النمل» Bu da dünyaya ve dünya zevklerine düşkün olan nefis hevâsıdır. İşte buraya gelince نملة قالت Nafs-i levvâme dedi ياايها النمل yani ey insanî sıfatlar ادخلوا مساكنكم muhtelif yerlerinize giriniz. Bu yerler beş duydudur. “لايحطمنكم” Sizi helâk etmesin “وهم لايشعرون” far- kına varmadan. Çünkü onlar haktır, siz batılısınız. Hak geldiği zaman batıl gider. Nasıl ki güneş doğduğu zaman karanlığı yok eder, ortadan kaldırır, güneş karanlık halini hiç bilmez. Çünkü karanlığı görmemiştir”².

Bahru'l-Haķaiķ'in asıl müellifi olan Necmu'd-din Dâye'nin hayatını, görüşlerini, metodunu ve tefsirinden örnekleri inceledik. Şimdi de bu eserin zeylini yazan müellifi inceliyelim.

3- 'Alâu'd-Davla Simnâni (659-736/1260-1335):

Asıl adı Aḥmed ibn Muḥammed ibn Aḥmed ibn Muḥammed as-Simnâni al-Bayâbânakidir. 'Alâu'd-Davla ve Ruknu'd-din lâkaplarıyla meşhurdur. 659(1260)da doğmuştur. Simnan beğlerindedir. 15 yaşından sonra zamanın sultanının hizmetine girmiş, sultanın düşmanla yaptığı savaşlardan birinde kendisine cezbe gelmiş, bunun üzerine hicretin 687(1288) yılında Hicaz'a giderken Bağdad'da şeyh Nuru'd-din Kesraki'nin sohbetine girmiştir. 689 (1290)da irşada memur olmuş ve 720(1320) yılından sonra Sekkâkiye Tekkesinde 16 yıl 140 erbain çıkarmıştır. Rivayete göre bundan önce de 130 erbain çıkarmıştı. Tatar yurduna gitmiş, dönüp Tebriz ve Bağdad'da oturmuş, 736 (1335) yılında 77 yaşında iken ölmüştür. Zamanında çok hürmet kazanmıştı. Sultanlar, valiler dahi kendisine hürmêt etmişlerdir. Şüpheli şeylerden çok sakınırdı. Kendisine hediye edilen tavşanı yememiş “İmam Ca'fer haram görmüştür. Madem ki büyük bir zat onu yemeği haram görmüştür, yememek lâzımdır” demiştir. Moğol emiri de kendisine iki ördek getirmiş, “Ye, benim

1 Neml Suresi: 17-18.

2 at-Tafsir va'l-Mufasssirin, III. 64-65.

doğanım tuttu, helâldir” demiş, ‘Alâu’d-Davla onu da şöylece reddetmiştir: “Mesele ördekte değil, zaten senin doğanıdadır. Kim bilir o doğan dün hangi ihtiyar kadının tavuğunu yedi ki bugün o ördeği tutmak için kendisine kuvvet geldi? Atın kim bilir dün hangi mazlûmun arpasını yedi ki bugün koşmağa kuvvet buldu ve sen onun üzerine binip avlandın? Ben yemem”¹.

‘Alâu’d-Davla çok Kur’an okuyan, zâhir ve bâtını kendinde toplamış bir imamdı. İbnu’l-Arabî’ye çatar, onu tekfir ederdi. Hattâ vahdet-i vücud konusunda ‘Abdurrazzak Kâşânî ile mektuplaşmaları olmuş, Kâşânî’ye yazdığı mektupta vahdet-i vücudun eksik mertebe olduğunu, kemalin kullukta bulunduğunu söylemiştir. Güzel yapılı, iyi huylu, yiğit, iyiliksever, bir bildi. Emlâkinden gelen büyük miktardaki gelirinin çoğunu sadaka verirdi. Birçok bilginlerden feyz alan bu zatın, üçyüzden fazla eseri olduğu söylenir². Medâricu’l-Ma‘âric, Tekmilatu’t-Ta’vilâti’n-Nacmiyye eserleri arasındadır. İsmail paşa onun 13 ciltlik bir tefsiri olduğunu söyler³. Artık bunun tasavvufi bir tefsir mi, yoksa genel anlamda bir tefsir mi olduğu bilinmiyor.

a) Tefsirdeki metodu ve görüşleri :

Bahru’l-Hâkaik’in zeylini yazan Simnanî “وقالوا مجنون وازدجر”⁴ âyetinin tefsirini yaptıktan sonra şöyle diyor: “...Bu hali ve salike başlangıçta zuhur eden mevacidi (duyuş ve müşahedeleri) yazmaktan maksadım şudur: Allah’ın tevfikine ermiş şeyh Necmu’d-din Dâye al-Asadî (Allah sa‘yini meş-kûr etsin), Kur’an’ın başından va’n-Nacmi suresine kadar bir tefsir yazmıştır. Necm Suresine gelince “Van-Nacmi’ye başlayıp onu tamamlamam için Allah’ın bana izin vermesi acâiptir” demiş ve Va’n-Nacmi’ye başlayınca hastalanıp parlak yıldız beşeriyet arzından, tanrılık göğüne çıkmıştır. Onun Tafsiru’n-Nacmî âdlü tefsirini tamamlamayı Allah bana ilham etti. Kendi şerefli hattıyla yazdığı tefsir 9 cilttir. Nacmu’l-Kur’an adını taşıyan bu zeyl de bir cilt yapılmıştır ki tam on olsun ve Peygamber (S.A.V.) in “Kur’an’ın zahri ve batni vardır” söziyle işaret buyurduğu gerçeğe uygun düşsün. Bu kitabı okuyan, zahirine inandığı gibi batınına da inansın. Kuvvelerin, enfüsi âyetleri yalanlamaları, gönderilmiş lâtifeleri ve onların Hakk’a ait âyetlerini inkâr etmeleri gibi işaret ettiğimiz hususlardan şüphe etmesin. Ta ki yazarının, sülûke ilk başladığından bu zamana kadar gördüğü sayısız apaçık âyetleri

1 Camî, Nefehatü’l-Üns, Lâmi‘î tercemesi.

2 ad-Duraru’l-Kâmina, I. 250-51; at-Tafsir va’l-Mufasssirin, III. 60.

3 Hadiyyatu’l-‘Ârifin, I. 108.

4 Kamer Suresi: 9.

inkâr edip şekavete düşmesin. Bu zamanda bu âyetleri (manevî ilhamları) yazmak bana ilham olundu. Bu kitabın müellifinin (kendisinin), sülûke başlamasından bu âyetleri yazmasının ilham olduğu zamana kadar yirmi üç sene geçti. Zikirle meşgul olmağa başladığı ilk gece kendisine zuhur eden ilk âyet bu sana anlattığıdır. Ötekileri de var buna kıyas et. Zira haberdar olan, hayrın azına razı olur, akılsız kimseye de âyet göstermek, onun inkârını artırmaktan başka bir işe yaramaz”¹.

Simnânî'nin satırlarından anlaşıldığına göre Dâye'nin Bahru'l-Hâkaik'ine aynı zamanda at-Tafsîru'n-Nacmîy adı da verilmiştir. Kendi yaptığı zeylin adı da Nacmu'l-Kur'an olarak gösterilir. Bundan dolayı Dâye'nin 9 ciltlik tefsiriyle Simnânî'nin onu tamamlayan bir ciltlik tefsirine beraberce at-Ta'vilâtu'n-Nacmiyye adı da verilmiştir. At-Ta'vilâtu'n-Nacmiyye denince bu iki yazarın tefsiri anlaşılmalıdır.

Bu zeyilde Fatiha yeniden tefsir edilir. Fatiha tefsirini müteakip şöyle bir ifade var: “Bu, Maṭla'un-Nukat va Mecma'ul-Lukaṭ kitabının 14 üncü cildinin başıdır. Tur'dan itibaren 20 inci cilt başlar. Maṭla'un-Nukat, mavakif (duracak yerler)in tefsiri hariç 28 cilttir. Mevakifin tefsiri, ilham ile yazılana kıyasen mevkiplerin şerhidir ki bunlar yözetuz bir bin elif, yüz otuz mevkif, üç bin dörtyüz altmış beş cilttir. Her cilt kırk forma, her forma on varak, her varak Tur suresinin kırk türlü batnî tefsiridir?”²

Bu sözler akla uygun gelmiyor. Herhalde bu ifade başka yerden karışmıştır, çünkü Simnânî Zeylin adının Nacmu'l-Kur'an olduğunu mukaddimede belirtiyor. Belki de onun Maṭla'un-Nukat adlı bir tefsiri de vardır. Bu nokta müphem kalıyor.

Simnânî Zeylinin, Şehid Ali Paşa 165 numarada bulunan nüshası, 780 tarihinde Yusuf ibn Esed ar-Rumî tarafından bizzat müellif hattından yazılmıştır. Burada eserin adı Maṭlau'n-Nukat va Multakat..dir. Her halde bu eserin bir adı da Matlau'n-Nukat ve Mecma'u'l-Lukaṭ'tir. Bu eserin müstakil bir nüshası da Daru'l-Mesnevî 53 numarada mevcuttur.

Bir nüshası da Hekimoğlu Ali Paşa Ktp. 54 numarada mevcuttur. al-'Avarif adı verilen bu nüsha, Kansugavri'nin resmiyle (emriyle?) 758(1356)da yazılmıştır.

1 Şehid Ali Paşa, No. 165, varak 26a.

2 Damad, 153, varak 475a, b.

Müfessiri, bu tefsirleri doğrudan doğruya Muallim-i Hakikiden aldığını söylüyor : “ لان مصنف هذا الكتاب المستطاب هو الواضع الاول المتلقى جميع اوضاعه من المعلم الحقيقي بلا واسطة وهو الفقير الى الله ابوالمكارم احمد بن محمد بن احمد البيهزكعي المعروف بعلاء الدولة السمناني ...

Simnâni zahir manaya dokunmaz. Tekmilesine uzun bir önsözle başlar. İnsan vücudunun manevi mertebeleri (lâtifeleri) yedi olduğundan her âyetin yedi vech üzere manası olduğunu söyler. Kur'an'ın zahir manası rey ile tefsir edilemeyeceği gibi batın manasının da rey ile tefsir edilemeyeceğini, lâtifelerin hallerini yaşayarak bunlara mahsus manaların ilham ile elde edileceğini ve o suretle tefsir yapılacağını ileri sürer. Kitaptaki bilgilerin ve bunun tertibinin vasıtasız olarak gerçek Muallim'den alındığından dolayı sufi ıstılahlarını bilmiyenlerin, sülûk ile bunları açıkça görmiyenlerin buradaki tefsirleri anlayamayacaklarını ifade eden Simnâni, kendinden sonra yakın sahiplerine faydalı olsun, yararlı bir ilim kalsın diye Kur'an'ın batınına dair özel ıstılahları açıklamaya başlar:

“Ey ünsiyyet letaiifiyle olan kutsal konuşmalarda âfâk ile enfüs arasındaki bağıntıları öğrenmek isteyen kimse bil ki: Allah, ‘Ama’dan ahadiyyet mertebesine, ahadiyyet noktası vahidiyyet mertebesine inip tek hakikat, on (akıl) arşı(na) istiva ettikten sonra lûtuft ve kahr elleriyle kalıp lâtifesini yoğurmuştur. Bu kalıbı halk âleminde olan karanlık ile, emir âleminde olan nur arasını ayıran sabah deminde yaratmıştır. Onun için kalıp lâtifesi, ancak on lâtifenin kemale ermesiyle tam olgunluğa kavuşur.”

Simnâni, İbnu'l ‘Arabî’ye karşı çıkmış, onun felsefesini benimsiyen Kâşânî’ye çatmıştır ama İbnu'l ‘Arabî’nin tesirinde kaldığı, vahdet-i vücuttan etkilendiği bellidir. Çünkü onun zamanında vahdeti vücut felsefesi iyice yaygınlaşmıştı. Yaptığı tefsirler, İbnu'l ‘Arabî ve Kâşânî tefsirine çok benziyor.

Simnâni’ye göre: “Lâtife-i nefsiyye vücudun Nuhudur. Lâtife-i kalbiyye vücudun İbrabimdir. Lâtife-i Sirriyye vücudun Musasıdır. Lâtife-i Ruhîyye vücudun Davududur. Lâtife-i hafiyye, vücudun İsasıdır. Lâtife-i Hakkiye ise vücudun Muhammedidir. İşte bu lâtifelerin her birinin ümmetleri vardır ki bunlar, vücut lâtifelerinin kuvvetleridir.

“O halde kitapta ne zaman Âdem’e hitab edildiğini duyarsan, anla ki bu, âfakta Âdem’e, batınan da enfüste senin nefsinedir. Binaenaleyh onu bu kalıbınla duy ve emir ve nehyine uy ki şeytan seni iğvasıyla kalıbının lâtifesine mahsus olan cennetten çıkarmasın ve üzerinden takva libasını soymasın.

Ne zaman Nuh'a hitabı duyarsan, bunu da nefsinin lâtifesiyle duy ve bu hitabın gereğini yap, ta ki şehvet ve gazap ateşiyle kaynatılmış (al-baħru'l-mascur) denize atılmıyasın ve kuvvelerinin analarını yalancı kuruntu tuzaklarına düşürmiyesin.. İbrahim hakkında nazil olan âyetleri dostluk hil'atine müstahak kalb lâtifelenle dinle ve o hitabın gereğini yap ki dostluğa bir zarar gelmesin. Ne zaman Musa ile konuşmaları, onun yalvarışlarını ve Musa ahvaline dair âyetleri duyarsan bunları sırrı lâtifelenle duy ve hitabın gereğini yap ki sihirbaz, kuvvelerin milletlerini hevl buzağısına taptırıp saptırmasın. Ne zaman Davud'a hitabedildiğini ve vedudiyet sıfatı mertebesinden çıkan imtihanları duyarsan bunları da ruhî lâtifelenle duy. O lâtifeye ait kuvveler, yalancı zanlardan, vehimlerden, şeytâna mahsus şüphe oklarından korunmuş olsun. Ne zaman İsa'nın zikredildiği yerleri, Yüce Tanrı'nın ona: "*Allah'tan başka beni ve anamı tanrı edinmiş diye sen mi dedin?*"¹ azar hitabını duyarsan..... bunu hafi lâtifelenle duy. Kutsal nurla dimağından gururu çıkar, hüsnî edeple "*Eğer ben dediysem, sen bilirsin. Sen bende olanı bilirsin, ama ben sendekini bilmem. Şüphesiz sen gizlileri bilersin*"² de. Zira hafi gaybi, her ne kadar beş gaybi: ruhî, sırrî, kalbî, nefsî, kalbî gaybleri kuşatmış ise de kendisi de lâtife-i Hakkiyenin ğaybi olan Ğaybu'l-Ğuyüb ile çevrilidir. Ne zaman Sevgilisine olan hitabını ve ona mahsus işaretleri duyarsan bunları da zatî nokta yerinde olan, uyanıklık noktası sonundan taşan vücudî feyze mahsus Hakkî lâtifelenle duy. Bu, bütün lâtifeleri içine alır. Hak onu, terkiplerin sonu, mevalidin hatemi olan aħseni takvim üzere yarattığı bünyeye koymuştur...."².

"Ve bil ki bu yedi lâtifeden her birinin kendine mahsus kuvveleri vardır. Dünyevi ve uhrevi kuvveler kâhı içerisinde bulanık ve Haĸĸanî kuvveler... İmdi itidal üzere duran her kuvve, mü'min bir ümmettir. Devamlı inhıraf eden kuvve ise kâfirdir. Bir düziye kalmayıp kâh düzgün giden kâh sapan kuvve ise münafiktir.

"İtidalde lâtifenin hakikatine yakın olan kuvve, Peygamberlerden bir Peygamberdir. Onlar kuvvelerinin ümmetlerini o lâtife sahibinin dinine davet etmişlerdir. Tıpkı âfâkta ümmetlerini, babaları Âdem'in dinine davet eden peygamberler gibi. Nuh'a kadar böyle devam etmiş, her gelen peygamber, Âdem dinine çağırmıştır. Nihayet Nuh, Allah'ın vahyiyle gelince zamanının insanların kabiliyetlerine göre öncekinden daha açık bir şeriat kurmuştur. Ondan sonra gelen her peygamber de ümmetini, Nuh'un prensipleri içerisinde

1 Maide Suresi: 116.

2 Baħru'l-Haĸaiĸ, varak 2a, b.

Hakk'a davet etmiş, bu iş ta İbrahim'e kadar böyle gitmiştir. İbrahim'den sonra da her peygamber ümmetini İbrahim şeriatine davet etmiştir. Kendisine Zebur verilen Davud ise ümmetini Tevrat'a ve Zebur'a çağırmıştır. İsa'ya kadar. İsa'dan sonra gelen havariler de insanları İncil'e çağırışlardır. Nihayet peygamberlerin hatemi, mürsellerin seyyidi Muhammed Aleyhisselâm ile bütün şeriatler neshedilip, peygamberlik son bulmuş, ümmetinin bilginleri, İsrail oğullarının peygamberleri gibi insanları onun parlak şeriatine çağırışlardır. Ta kıyamete kadar böyle devam edecektir. Artık onun dini ne artar, ne eksilir. Yüce Allah bütün olgunlukları onda toplamış, onun vücudu noktasiyle peygamberlik dairesinin açığını kapatmış ve peygamberlik dairesini bitiştiirdikten sonra onun merkezine koyduğu velâyet noktasını sabit tutmuştur. Bundan dolayıdır ki Muhammed (A.), Ali'ye: "Ya Ali, Allah bana buyurdu ki ya Muhammed, ben Ali'yi diğer peygamberlerle batın olarak gönderdim ve seninle açıktan gönderdim"¹...."²

Dedikten sonra zahir tefsiri kabul edip enfûsî olan batınî tefsiri kabul etmiyen kimsenin şüpheli, şaşkın olduğunu; zahir ve batını kabul edenin sünî müslüman olduğunu söyler. Kur'an'ın zahirinin tefsiri hilâfete; batınının tefsiri velâyete; haddinin tefsiri verasete; mahbubiyete aittir, der ve daha sonra lâtifelerin özelliklerini sayar.

b) Tefsirinden örnek :

"Bu sırları anladıktan sonra Kur'an'ın batını, batınının da batını vardır, ta yedi batna kadar. Nitekim Peygamber Aleyhisselâm da böyle buyurmuştur. İşte ben Allah'ın tevfiğiyle ve ilhamıyla ve izniyle bir âyetin yedi batın manasına işaret edeceğim ki yukarıda geçen sıfatlarla vasıflanmış okuyucu öteki âyetleri de buna kıyas etsin. Bu da:

يايها الذين آمنوا لاتقربوا الصلوة وانتم سكارى حتى تعلموا ماتقولون ولاجنباً الا عابري سبيل حتى تغتسلوا : "Ey iman edenler sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar, cünüpken de yıkanmıncaya kadar-yolcu müstesna-namaza yaklaşmayın"³.

Âyete bu yedi manayı şöyle tatbik eder:

"Kalp lâtifesine mahsus olan birinci batında âyetin manası şudur: Cin gaybi adı verilen kalp âltifesinin gaybine vasil olan salık, bu âyetten anla-

1 Simnanî, Bu hadisin ehli beyt imamlarının rivayetiyle geldiğini söylüyor. Tabii mevzu olduğu bellidir.

2 Varak 3a, b.

3 Nisa Suresi: 43.

mahdır ki Allah onun inancının kuvvelerine hitab ile dünyanın fani olup âhiretin baki kalacağını söylüyor ki dünya sevgisi şarabıyla sarhoş olup Rab- larının huzuruna gelmesinler. Ta ki ne dediklerini bileler. Alış veriş, çarşılarda dolaşma, akar, arsa, mülk imarı kadınlar ve çocuklar münacat zamanında hatıra gelmesin. Süslü, aldatıcı dünya sevgisiyle kalıp lâtifesinin hakikatine dokunmak suretiyle cünüp de gelmesinler. Ancak beden mescidinde oturan yolcu olarak kalıp lâtifesinin yaşyabileceği kadar bir miktar ona dokunup nasib alırlar. Beden mescidinden geçmek için gusletmek gerekir. Zikir suyiyle gusletmeden geçmesinler.

Âyetin ikinci batın olan nefsi lâtifeye has manası: Nefsinin gaybine ula- şan salık, anlamalıdır ki Allah kitabında “*Nefsi hevâdan menetti, çünkü gidi- lecek yer cennettir.*” “*Hevasını tanrı edinen kimseyi gördün mü?*”¹ âyetleriyle olduğu gibi nefsi kuvvelere diyor ki: Hevâ şarabıyla sarhoş iken Rahîm mer- tebesine yaklaşmasınlar ki münacatlarında ne dediklerini bileler. Münacat vaktinde Mevlâ’ya aykırılığa yönelen heva, kendilerine üstün gelmesin. He- vayî olan şurî nefis lâtifesinin hakikatine dokunmaktan ötürü cünüp gelmesin- ler; cin gaybinde yıkanmak için yapılmış göğüs mescidinde zikir suyiyle yı- kansınlar.

Kalbî lâtifeye mahsus üçüncü batında âyetin manası: Kalb gaybine vasil olan salık anlamalıdır ki Allah, “*Onları birbirlerinden derecelerle üstün kıldık*”² âyetiyle inancı kalbî lâtife kuvvelerine hitabedip diyor ki: Hur-i in sevgisi şarabıyla sarhoş olarak Rahman’ın huzuruna yaklaşmasınlar ki münacatla- rında ne dediklerini bileler. Huzur zamanında kafaları hurilere takılmasın. Güzel, ölümsüz hurilere kalbî takılınca kalb mescidinde zikir suyiyle yıkansın geçsinler.

Sırrî lâtifeye öz dördüncü batında manası: Sır gaybine ulaşan salık, an- lamalıdır ki Allah, inancı sır kuvvelerine, en güzel mükâşefe ile ve müşahe- deyi artırarak hitabediyor. Nitekim “*İyilik edenlere iyilik ve fazlası var*”³ buyurmuştur. Bunlara hitabediyor ki sırrâ mahsus mükâşefelerin şarabıyla sarhoş olarak Allah’ın huzuruna yaklaşmasınlar ki münacatlarında ne dedik- lerini bileler. Teveccüh vaktinde kendilerine gelen mükâşefe, onları alıkoyma- sını. Sırrî lâtife nurlarına takılıp cünüp olmasınlar. Hemen sır mescidinde müsbet zikir suyiyle yıkamp geçsinler, şirki kaldırsınlar.

1 Nazi‘ât Suresi: 40-41, Casiye Suresi: 23.

2 Zuhuf Suresi: 32.

3 Yunus Suresi: 26.

Ruhî lâtifeye mahsus beşinci batında manası: Ruh gaybine ulaşan uçucu (salik) anlamalıdır ki Allah, inanan ruhî kuvvelere hitabediyor. Nitekim "*Hig-bir nefis onlar için gizlenen göz sevindirici nimetleri bilemez*"¹ buyurmuştur-ki tek nokta huzuruna gözünün sevinci şarabiyle sarhoş iken yaklaşmasınlar taki sırrı hayatta ve ruhî münacatta ne dediklerini bileler. Gözün kurratu'l-ayne (sevince) kayması vaktinde ona yönelmekle kendilerine galip gelmesin. Nurlu tecelli sırasında şuhudî suretler görmekle cünüp olmasınlar. Derhal Ha Allah penceresinden çıktıktan sonra Hû zikri suyiyle yıkansın geçsinler.

Ḥafî lâtifesine mahsus olan altıncı batında mana: Ḥafî gaybindeki Savad-i A'zam'a (en büyük siyah noktaya) vasıl olan uçucu (salik) bilmelidir ki Allah inanan ḥafî lâtifelinin kuvvelerine hitabediyor. Nitekim Nebiyy-i Ümmiyy-i Şadık Aleyhisselâm dilinden şöyle haber vermiştir: Kullarım için göz görmedik, kulak işitmedik, beşer kalbine gelmiyen nimetler hazırladım"² "Mâ lâ'aynun raat" şarabiyle sarhoş olarak ahadiyyet noktasına yaklaşmasınlar ki Kâbe Kavseyni av Ednâ makamında ne dediklerini bileler. Ḥafî lâtifelinin suretlerine dokunup cünüp olanlar, hafi mescidinde harf ve sestemünezzeh kutsal zikir suyiyle yıkansın, geçsinler.

Ḥaḳḳî lâtifeye mahsus yedinci batında mana: Gaybleri kuşatan Hak gaybine ulaşan salik anlamalıdır ki Allah, inanan Ḥaḳḳî lâtifelerine hitabediyor. Nitekim "*Nerede olursanız O sizinle beraberdir*"³ buyurmuştur ki zevkî tecelli vaktinde ma'ıyyet (beraberlik) şarabiyle sarhoş iken Zathk huzuruna yaklaşmasınlar ki "*Lâ yasa'unî fihi malakun mukarrabun va lâ nabıyyun mursal*: Onda bana ne yakın bir melek, ne de mürsel bir peygamber ulaşamaz"⁴. vaktinde ne dediklerini bileler. Ma'ıyyet (beraberlik) kendilerine üstün gelmiye. Sırf zevkî Ḥaḳḳıyyet lâtifelinin dokunmasından cünüp olunca hemen Allah'ın Haram Evinde en büyük zikir suyiyle yıkayıp geçsinler..."⁵

Simnânî, âyetin yedi batna göre nasıl tefsir edileceği hakkında bu âyeti örnek verdikten sonra on sülâlî letaifin ve kardeşlerinin bu yedi lâtife içerisinde bulunduğunu, bu on lâtifelinin her biri için Kur'an'da özel bir hüküm ve

1 Secde Suresi: 17

2 Buḥârî, Bed'u'l-Ḥalk, 8; Tawḥîd, 35; Muslim, İmân, 312; tirmizî, tafsiru sura 32/2 vs.

3 Hadîd Suresi: 4.

4 Bu ḥadîsi Kuşeyrî Risalesinde; tirmizî Şemâil'inde; İbn Rahûye Musnedinde zikretmiştir. (Kaşfu'-Ḥafa, s. 173).

5 'Alâu'd-Davla, Baḥru'l-Ḥaḳaîk Zeyli, Damad, 153, varak 471b-472b.

anlayış mevcudolduğunu, böylece her âyetin yetmiş batını bulunduğunu ($7 \times 10 = 70$) hattâ bunun yediyüz batna kadar çıkacağını söyler. Zira her sülâlî lâtime ve kardeşleri için on zahirî ve batınî duyu vardır. Bunlar ya bilkuvve veya bilfiil duyulardır. Bilfiil her lâtimefinin batınî on manası vardır. O zaman 70 le on çarpılırsa yediyüz eder: "O halde zahirini, âyetlerin zahirî hükümleri sularıyla temizlemelisin ki bu yedi lâtimefeye mahsus feyizlere kavuşasın. Zahirini, Kur'an'ın zahiriyle temizlemiyenin, onun altındaki batınların kaynaklarının sularından avuçlaması elbette mümkündür."

Simnânî, nübüvvetin zahirine mahsus olan hilâfet ile batınına mahsus olan velâyetin ve nübüvvetin hakikatinde gizli bulunan verasetin Hz. Ali'de toplandığı gibi hiçbir kimsede o kadar mükemmel toplanmamıştır. O, bu üç mertebede de imamdır. Bununla beraber onun velilik ve varislik nuru, üstün geldiğinden hilâfet nuru onların içinde kaybolmuştur. O velâyet bahçesi, ameliyle ma'mur, veraset sultanı reyîyle mansurdur. Ebubekir ve Ömer'de de bunlar toplanmıştı ama onlarda hilâfet ve veraset nurları, velâyet nuruna galipti. Osman'da da bu nurlar toplanmıştı fakat onun da hilâfet nuru velâyet ve veraset nuruna galipti. Bu iki nurun sahibi Ebubekir ve Ömer'in tufeyliyeti üzerinde idi (Onların çocukları durumunda idi?) Ali ise velâyeti onlardan aldı, veraset nurunu da Ümmî Peygamber (S.A.V.)den almıştı....¹.

Bu sözlerinden anlaşıldığı gibi Simnânî Hz. Ali tarafına daha çok sevgi beslemektedir. Zaten genellikle tasavvufta Hz. Ali zimnen de olsa üstün görülür.

Simnânî'ye göre âfakilerin okuduğu, kâğıt üzerine yazılmış Kur'anı Kerim, Allah'ın yedi lâtime suyiyle temizlediği insanlardan başka kimsenin el süremeyeceği asıl gizli kitabın (Kitabı meknun)² bir görüntüsüdür. Kur'anı Kerim, Ummu'l-Kitapta saklanmış olan Yüce Kur'an'ın bir aynasıdır.

O halde Kur'an'ın zahirini, senedi muttasıl bir müfessirden nakletmeden kendi kendine tefsir eden kâfir olur. Zira birçok hükümlerini ve nüzul sebeplerini bilmeden tefsir etmiş olur. Kur'an'ın batınını da sırî, ruhî, hafî ya da Hakkî bir ilham olmadan tefsir eden de kâfir olur. Zira Allah'tan gelen bütün işaretleri inkâr etmiş, örtmüştür. Kur'an'ın haddini, tanrılık kâbesinden izin almadan kendi reyîyle tefsir eden, ceberutî sıfatların inceliklerini inkâr eder. Ve Hakkî lâtimefinin künhüne vakıf olmadan, büyük huzura girmekle

1 Şehid Ali Paşa, No. 165, varak 7b.

2 Vakî'a Suresi: 78 inci âyete işaret vardır.

büyük temizlik hasıl olmadan Kur'an'ın matla'ını tefsir eden de bütün Kur'an hakikatlerini inkâr etmiş olur¹.

Simnânî yalnız bu âyetin yedi türlü manasını vermiştir. Diğerlerini bu şekilde yedi türlü tefsir etmemiş, yalnız hepsinin de bu âyete kıyas edilmesini istemiştir. Belki de bütün âyetleri böyle yedi türlü tefsir ederdi ama yazdığı tekmile olduğundan selefine uymak zorunluluğunu duymuştur.

Tefsirin aslından bir örnek :

« تفسیر بطن ما فی سورة بسم الله الرحمن الرحيم :
« اعلم یا طالب النور علی الطور و العلم فی الكتاب المسطور و الحکمة علی الرق المنشور و الحقیقة فی البیت المعمور و الحق علی السقف المرفوع و سر الباطن فی البحر المسجور : ان هذه لطائف اودعها الله فی وجودك لتعرف اسرارها و يحصل لك بها السرور و الحبور فی القبور و تنعم بتلك اللطائف بعد النشور فی صور الحور المتکئة علی اریکه المعرفة فوق القصور و تيقن بان قالبك هو الطور و سرك هو الكتاب المسطور و قلبك هو الرق المنشور و روحك هو البیت المعمور و خفیتك هو السقف المرفوع و نفسك هو البحر المسجور فی عالم الانفس و الله تعالى اقسم بما فی الآفاق كما فسره المفسرون بقوله و الطور . و عالم الآفاق ملك عالم الانفس ، و عالم الانفس مظهر لصفة باطنية الحق كما ان عالم الآفاق مظهر لصفة ظاهرية الحق تعالى . و هو تعالى عالم الغیب و الشهادة . و يجوز له ان يقسم بمظاهر ظاهريته و باطنيته و لكن الطور الآفاق لا يتعلق بك و كل ما هو كائن فی الآفاق اذا خرجت من عالم بدنك الآفاقی بقى فی عالمه و يكون بینك و بينه و بين ما فيه بعد المشرقین .

فاطلب طوراً يكون معك بعد خروجك من عالم الآفاق و هو طور قالبك الباقى بعد الحشر اما متنعماً فی الجنة و اما متألماً فی النار و اجتهد اليوم ان تجعله نورانيا لاظلماً نيا ليكون قبرك منوراً لا مظلماً مكدرراً فی البرزخ حاجزين الدنيا و الآخرة و يكون مأواك الجنة لاجههم بعد خلاصك من البرزخ . و ان تنور طورك اليوم و لاتسكن البحر المسجور الذى يحجر بنيران الشهوة و الغضب و الكبر بماء الذكر و ثلج الرياضة و برد الاخلاق الحميدة و تيقن « ان عذاب ربك لواقع » و لكل لطيفة عذاب يختص بها دون غيرها و اشد العذاب ذل الحجاب و هوان « ليس له دافع » بعد الوقوع كما يقوله « ماله من دافع »²

« بسم الله الرحمن الرحيم : ايها المسيح عند ادبار النجوم سبح عند نزول النجم الحقيقى الذى صار محلاً للقسم حيث قال فى كتابه المحكم و النجم اذا هوى يعنى بحق اللطيفة الحقیقة النازلة علی محمد المصطفى ... »³

1 Şehid Ali Paşa, No. 165, varak 8a, b.

2 Damad İbrahim paşa, No. 153, varak 475b; Hayri Abdullah, No. 162, 216-22a.

3 Damad İbrahim paşa 477b-478a; Hayri Abdullah 28a.